

ביקורת ספרים

סודן של צורות ההפסק

מאת

יוסף עופר

ישראל בן-דוד, צורות הקשר וצורות הפסק בעברית שבמקרא: תחביר וטעמי המקרא, ירושלים (הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס) תשנ"ה, [טו] + 376 + xiii עמ'

23,203 פסוקים יש במקרא, ובהם כ-305,470 תיבות. 21 תיבות מתוכן מוטעמות בטעמים מפטיקים שאינם חזקים ביותר,¹ ותבנית מילתן ראויה להינקד ניקוד של הקשר ושל הפסק (כגון: עֶבֶד-עֶבֶד; שְׁמֶרָה-שְׁמֶרָה; וַיֹּאמֶר-וַיֹּאמֶר ועוד). 1,721 תיבות מתוכן מוטעמות ניקוד של הפסק, ושיעור צורות ההפסק הוא אפוא 8 אחוזים. תיאור הנסיבות שבהן בא ניקוד זה של הפסק הוא עניינו של ספרו של ישראל בן-דוד, מילונאי ומדקדק, מעובדי מילון בן-יהודה והמילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה ללשון העברית.

דרכם של חוקרי לשון שהם מתארים תופעות לשון על פי מדגם, ומניחים או מקווים כי מדגם זה מייצג נכונה את הקורפוס שממנו נלקח. בן-דוד בחן את תופעת ההקשר וההפסק בעברית שבמקרא, ובחן ביסודיות את המקרא כולו. לא הניח מילה עברית במקרא שלא בחן אותה אם ראויה היא לקבל צורות הקשר והפסק, ואם מצאה ראויה לכך, עמד ומיין אותה לפי תבניתה ולפי הטעם מטעמי המקרא שהיא מוטעמת בו.

אין להקל ראש בבחינה זו שיש לבחון כל מילה לפני שניתן לצרף אותה אל רשימות הסטטיסטיקה המספריות. במקרים רבים יש ספק בניתוחה של המילה, והדבר משפיע על הקביעה אם צורת הפסק לפנינו או שמא צורה שניקודה קבוע ואינו משתנה. נדגים זאת באמצעות דוגמה אחת מני רבות: 'עֵינֶיךָ תִּרְאֶינָה יְרוּשָׁלַם נְהָ שְׁאֲנָן אֶהֱל בְּלִי-יִצְעָן' וגו' (יש' לג 20). האם ראויה תיבת שְׁאֲנָן להיחשב צורת הפסק, ולהיכלל בין 26 צורות ההפסק שבא בהן קמץ במלרע בטעם רביעי? ושמא אין זו צורת פועל עבר בהפסק אלא צורת יסוד קמוצה (שם תואר או צורת בינוני)? בדרך המחבר במילונים ובקונקורדנציות, עיין בספרי הדקדוק של בטכר, של גזניוס וקאוטש ושל

1 כאשר תיבה מוטעמת באתנחתא או בסוף פסוק (אס"ף), ותבניתה ראויה לקבל צורת הפסק, תבוא בה צורת הפסק. לכלל זה חריגים מעטים בלבד, ועל כן הוציא בן-דוד את המקרים האלה מכלל הדיון וייחד את דיונו רק לצורות הפסק הבאות בטעמים מפטיקים חלשים יותר, כגון זקף, רביע ופשטא. וראה גם להלן, הערה 6.

תדפיס מתוך

תרביץ

רבעון למדעי היהדות

המערכת

מנחם בן-ששון חוה טורניאנסקי מנחם כהנא

מזכיר המערכת

דניאל שפיצר

שנה סח • חוברת ג

ניסן-סיון תשנ"ט

אחת מהן נרשם מה מספרן של צורות ההקשר ושל צורות ההפסק (בטעמים המפסיקים שאינם קיסרים), ומה שיעורן של צורות ההקשר וצורות ההפסק מכלל הצורות (באחוזים). לבסוף (בעמ' 348-349) באות כל 34 התבניות האלה בטבלה אחת לפי כוחן לצור צורות הפסק: הראשונה היא תבנית פתח/קמץ בהברת מלעיל סגורה (אֶמְרָתִי/אֶמְרָתִי) שבאו בה 1,223 צורות הקשר, ואף לא צורת הפסק אחת (בטעמים שאינם קיסרים). האחרונה היא מלרע וקמץ קטן / מלעיל וחולם (רַגְי/רַגְי) שבאו בה שתי צורות הקשר לעומת 11 צורות הפסק, היינו שיעור הפסק של 84.6 אחוזים.

דומה כי המיון הזהיר והקפדני של אלפי הצורות לפי תבניותיהן והמסקנות הסטטיסטיות העולות מן המיון הן הן הישגו העיקרי של המחקר שלפנינו. בתחום זה השכיל המחבר להגיש לקורא נקודת תצפית שממנה הוא יכול להביט בסקירה אחת על כל צורות ההפסק במקרא ועל כל התבניות כולן – מן ה'אדישה' ביותר למקום ההפסק ועד ה'רגישה' ביותר.

טעמי המקרא – קיסרים ודמויי קיסרים

בדק המחבר את השפעתם של טעמי המקרא על צורות ההפסק, ומצא כי מן הראוי לדון בנפרד במילים המוטעמות בטעמים הקרויים קיסרים, ובמילים המוטעמות בטעמים שהוא מכנה דמויי קיסרים.

הקיסרים הם אתנחתא בכ"א ספרים וסילוק בכל המקרא כולו. תיבה הראויה לקבל צורת הפסק ומוטעמת בקיסר, תבוא בה צורת ההפסק. לכלל זה אין אלא יוצאי דופן מועטים, וברבים מהם ייתכן שאין המילה הראויה כלל לקבל צורת הפסק.⁶

על הקיסרים האלה מבקש המחבר להוסיף עוד ארבעה קיסרים ועוד שלושה דמויי קיסרים. בדיון רחב בפרק המבוא הוא מראה כי הטעם 'עולה ויורד', שהוא המפסיק החזק ביותר בספרי אמ"ת, מקבל ניקודי הפסק בתבניות כגון דְרָשְׁתִּי, מִמֶּנּוּ, שרק טעמים קיסרים גורמים להפסק בהן. ועוד שורת סימנים עמו לטעם הראוי למדרגת קיסר. הוא הדין לאתנחתא בטעמי אמ"ת בפסוק שאין בו עולה ויורד, ולרביע גדול (יחיד או אחרון) בפסוק שאין בו עולה ויורד ואתנחתא, והוא הדין בטעמי כ"א ספרים לוקף קטון (וגדול) בפסוק שאין בו אתנחתא, ולטיפחא בפסוק שאין בו אתנחתא וזקף.

קבוצה זו של הקיסרים הנוספים ושל דמויי הקיסרים ניכרת בכוח ההפסק שלה גם בסיכום הכולל של צורות ההפסק במקרא. שיעורן הכולל של צורות ההפסק בעולה ויורד (98.1 אחוזים), באתנחתא שהוגדרה כקיסר (97.6 אחוזים) וברביע שהוגדר כקיסר (87.5 אחוזים) – גבוה מאוד

6 המילים המוטעמות המוטעמות בקיסרים וניקודן ניקוד הקשר לא נדונו בספר באופן שיטתי ולא הובאו נתונים מספריים מסכמים הקשורים בהם. הוא הדין למילים המוטעמות בטעמים משרתים (שאינם מפסיקים) וניקודן ניקוד הפסק. המקרים החריגים האלה הובאו במבואות לפרקי הספר (והמחבר מודיע על כך בעמ' 2; על צורות הקשר בקיסרים ראה בעיקר בעמ' 301-303). אולם דווקא במקרים החריגים האלה יש עניין מיוחד, ולטעמי ראוי היה לייחד להם פרק לעצמו ולהביא בו נתונים מספריים.

באורח וליאנדר, השווה לפסוקים נוספים במקרא שבאה בהם הצורה שאנן או שלאנן, ואף הביא את דברי התרגום ופירושו רד"ק לאחד מהם. ואחרי כל הברור הזה נקט עמדה משלו ונימקה (עמ' 151, הערה 121).

המחבר בדק את מילות המקרא אחת לאחת, ולא נעזר בקיצורי דרך באמצעות מחשב. המיונים הדקדוקיים שיש לערוך בעבודה כזו והשיקולים הלשוניים שיש לשקול אינם מאפשרים להגיע לתוצאות מהירות גם כאשר נעזרים בתכנה משוכללת. מדגם לא גדול מן הנתונים שבספר בדקתי באמצעות תכנת 'הכתר',² ומצאתי כי דייק המחבר במלאכתו עד מאוד.³

ביקש בן-דוד למצוא מהם הגורמים שהשפיעו על צורות ההקשר ועל צורות ההפסק שבמקרא, ומהי השפעתו של כל גורם וגורם. סופו של דבר, לפי סיכומו של בן-דוד, 'שלושה דברים צרים צורת הקשר וצורת הפסק במקרא. אלו הם: טעמי המקרא, התבניות הדקדוקיות והתחביר' (עמ' 350). ועוד נוספו עליהם דברים רבים כהמה ויותר מהמה, ונוכרו זעיר פה זעיר פה בדבריו של בן-דוד. נפרט אפוא את הגורמים הראשיים ואת הגורמים המשניים האלה, ונדון בממצאיו של המחבר ובמה שמסתתר בין קפלי דבריו.

התבניות הדקדוקיות

הגורם העיקרי שהמחבר בוחן אותו וממייין על פיו את צורות ההפסק הוא 'התבניות הדקדוקיות'.⁴ עיקר בניינו ועיקר מניינו של הספר הוא שמונת הפרקים הראשונים שלו, שהמחבר מכנה אותם מחלקות. בכל מחלקה נקבצו תבניות שהשותף להן הוא הניגוד שבין צורת ההקשר לצורת ההפסק: בתנועות, בסוג ההברה (פתוחה או סגורה) ובהטעמתה (מלעיל או מלרע). בסך הכול באו בספר 50 תבניות, ובכל תבנית הובאו צורות ההקשר וצורות ההפסק, כשהן ממוינות על פי טעמי המקרא ואחריהן טבלת סיכום מספרית.

לדוגמה המחלקה הרביעית עוסקת במקרים של 'מלעיל בהקשר כנגד מלרע בהפסק', ובה חמש תבניות: מלעיל / מלרע בלא שינוי בתנועות, כגון וְתֹאכַל/וְתֹאכַל; מלעיל וסגול / מלרע ופתח (וַיֹּאמְרוּ/וַיֹּאמְרוּ); מלעיל וסגול / מלרע וצירי (וַיִּשְׁבּוּ/וַיִּשְׁבּוּ); מלעיל ופתח / מלרע וקמץ (וַיִּדְעוּ/וַיִּדְעוּ); מלעיל וקמץ קטן/ מלרע וחולם (וַיִּנְסְעוּ/וַיִּנְסְעוּ).

הפרק האחר-עשר מסכם את ממצאי הספר.⁵ 34 התבניות העיקריות הובאו בטבלאות, ולכל

2 תכנת 'הכתר' – מאגר התנ"ך: טקסט ניקוד טעמים, הוצאת מפעל מקראות גדולות 'הכתר', אוניברסיטת בר-אילן 1999.

3 באמצעות בדיקה ממוחשבת איתרתי שתי השמטות: בעמ' 199 מנה המחבר שמונה תיבות ובהן קמץ של הפסק בעולה ויורד (כנגד סגול בהקשר). והשמיט את תיבת מְנַאֶפֶת (מש' ל 20). בעמ' 72 מנה שבע תיבות ובהן סגול של הפסק בכינוי שם החבור לנוכח בטיפחא (כנגד שווא בהקשר) ולא הוכיר את גְוִיךָ (וי' כה 5); ואם ראה פה לשון רבים היה לו לציין זאת ולנמק, כדרכו במקרים כאלה.

4 יש לתמוה מדוע לא נזכרו התבניות הדקדוקיות במפורש בשמו של הספר 'צורות הקשר וצורות הפסק בעברית שבמקרא': תחביר וטעמי המקרא. ככל הנראה רמז להם המחבר במילה צורות הנגשית פה פעמיים.

5 הפרק התישיעי דן בהשפעת מוספים מימין התיבה על צורת ההפסק, ויזכר להלן. הפרק העשירי דן בהשפעת ההפסק על ניקוד אותיות השימוש וי' ולמ"ד שבראש התיבה.

ועולה הרבה על שיעור ההפסק של כל הטעמים האחרים. הוא הדין בשלשלת (100 אחוזים) ובוקף שהוגדר כקיסר (83.9 אחוזים), ובמידת-מה גם בטיפחא שהוגדרה כדמוית קיסר (33.3 אחוזים).⁷ מה משמעותם של הנתונים האלה? המחבר סבור כי גילה פה חוקים חדשים שלא עמדו עליהם חוקרי הטעמים. הוא בא לחלוק על חוקרים שקבעו כי עולה ויורד מלך הוא ואינו קיסר, ואתנחתא בספרי אמ"ת היא מלך, בין בפסוקים שיש בהם עולה ויורד ובין בפסוקים שהטעם הזה אינו בא בהם. המחבר סבור ששני טעמים נפרדים לפנינו: אתנחתא בפסוק שאין בו עולה ויורד תיקרא 'אתנחתא גדולה' ודרגתה דרגת קיסר, ואילו אתנחתא בפסוק שיש בו עולה ויורד תיקרא 'אתנחתא קטנה' ודרגתה דרגת מלך. הוא הדין לזקף קטון (בכ"א ספרים): בפסוקים חסרי אתנחתא, זקף קטון גדול ייקרא ('זה הקטן גדול יהיה') ודרגתו דרגת קיסר, ואילו בפסוקים בעלי אתנחתא, הריהו זקף קטון סתם, ובמלכים יתחשב.

כל החידושים האלה מטילים מהומה בחוקי טעמי המקרא ושומטים את הבסיס של חלוקת הטעמים לארבע דרגות, וכל זאת בלא כל יסוד. ראשית, האומנם סבור המחבר שאתנחתא גדולה שונה בביצועה המוסיקלי מאתנחתא קטנה? שנית, החוק הבסיסי שעליו נוסד כל דקדוק טעמי המקרא הוא שאין תחומו של מפסיק נחלק אלא על ידי מפסיק הנמוך ממנו בדרגה אחת: תחומו של קיסר נחלק על ידי מלך, תחומו של מלך נחלק על ידי משנה ותחומו של משנה נחלק על ידי שלישי. אם נקבל את קביעותיו של המחבר, יהיה עלינו לומר למשל שפשטא המחלקת את תחומו של זקף קטון גדול (בפסוק שאין בו אתנחתא) דרגתה דרגת מלך, שהרי היא מחלקת את תחומו של טעם שדרגתו דרגת קיסר. כיוצא בדבר: לא הרי דחי ורביע גדול המחלקים את תחומה של אתנחתא גדולה כהרי דחי ורביע גדול המחלקים את תחומה של אתנחתא קטנה, שהראשונים מלכים הם והאחרונים משנים בלבד; ואף מהפך לגרמיה ופזר הם שלישיים בפסוקים מסוימים ומשנים בפסוקים אחרים. ועוד כיוצא באלה מסקנות משונות שאין להעלותן על הדעת.

ואם תאמר והלא הוכיח המחבר בראיות ניצחות את כותם של 'קיסריו' לצור צורת הפסק! נכון הדבר, ואמנם ראויים אתם 'קיסרים' להידון לעצמם בהיבט זה של צורות ההפסק, ואף ראויים הם לשם מיוחד. אלא שהשם קיסרים אינו הולם אותם, שהרי הוא 'תפוס' לצורך אחר בתורת טעמי המקרא.

זאת ועוד, ניתן להסתכל על ממצאי המחבר מוויית שונה: במקום לחשוף כאן חוקים חדשים בתורת טעמי המקרא, ניתן לומר שנמצא כאן גורם חדש המשפיע על צורות ההפסק, והוא אינו תלוי כלל בטעמי המקרא. הגורם הזה הוא מקום החלוקה הראשית של הפסוק. מקום זה כוחו גדול לצור צורות הפסק, בלא קשר לטעם הבא לציין את החלוקה. בטעמי כ"א ספרים הוא יסומן באתנחתא או בזקף קטון גדול או בזקף גדול גדול או בטיפחא גדולה. בטעמי אמ"ת הוא יסומן בעולה ויורד או באתנחתא גדולה או ב'רביע גדול, יחיד או אחרון, בשאין עולה ויורד ואתנחתא.⁸

7 הנתונים על פי: 'בן יודר, כוח ההפסק של טעמי המקרא המפסיקים, מחקרים בלשון, ה-1 (ספר הויבל לישראל ייבין), ירושלים (תשנ"ב), עמ' 386, 400.

8 המחבר רומז לכיוון כוח בעמ' 18 כשהוא קובע כלל: 'אין לך פסוק שאין בו מפסיק קיסר שנוסף גם הוא על הסילוק'. אולם הוא מוציא מן הכלל פתיחותיהם של שמונה מזמורי תהילים, ולשיטתו היה צריך להוציא מן הכלל 15 פסוקים

מבין הקיסרים שהכתיר המחבר, רק השלשלת אינה מתאימה להיכלל בהגדרה זו, שהרי האתנחתא, ולא השלשלת, מציינת את מקום החלוקה הראשית בפסוק. חמש פעמים באה שלשלת במילה הראויה להפסק, ובכולן היא מקבלת צורת הפסק. לכאורה, שיעור הפסק של 100 אחוזים מורה על קיסר שבקיסרים, ולא היא. אין כוחה של סטטיסטיקה יפה במספר דוגמות קטן, ואם נבחן היטב את התבניות ששלשלת באה בהן נמצא שאין הפרש בכוח ההפסק בינה ובין הסגולתא, שהשלשלת היא תמורתה. פעם אחת נקריית שלשלת בתבנית שווא/קמץ וכנגדה 6 סגולתות בתבנית זו וכולן צורתן צורת הפסק (עמ' 113). פעמיים היא באה במילה ויאמר וכנגדן 10 סגולתות וכולן הפסק (עמ' 244), ופעמיים היא באה בתבנית 'פתח/קמץ במלרע' בתיבות שאין סופן יו"ד, וכנגדן 9 סגולתות ושבע מהן הפסק (עמ' 142).⁹

התמורות

כיוון שנוזק המחבר להמליך קיסרים לצורך הדיון בצורות ההפסק, לא הסתפק בכך, והקדיש סעיף מן המבוא להצגת תמורות חדשות של עולה ויורד ושל אתנחתא, שגילה בטעמי אמ"ת. 11 חוקי תמורה 'גילה' המחבר, ויקצר הגיליון לפרטם. אם ננקוט מידה של גזומה נוכל לומר שבכל מקום שלא הניחו בעלי הטעמים את דעתו של המחבר, עמד וכפה עליהם את דעתו בודוע, ובמקום שמצא טעם בדרגת שלישי או משנה – קבע כי אך תחפושת עטה לו הטעם הסורר הזה, ובאמת קיסר נסתר הוא שלא עמדו עליו חוקרי הטעמים. אין המחבר מגדיר את הנסיבות שבהן חלים חוקי התמורה, ולא הסביר מה טעם בוחרים עולה ויורד ואתנחתא להתחלק בכל פעם בטעם אחר מן הטעמים.¹⁰

שלוש פעמים התחשב המחבר בכללי התמורה שלו, ומיין על פיהם את צורות ההפסק או ההקשר שמצא (ר"ע, תה' קמא 4 [עמ' 176]; שְׁקָר, שם ק 2 [עמ' 199]; עֲלֵיךְ, שם קלו 9 [עמ' 213]). בשלושת המקרים האלה פתר בדרך זו קושי של ניקוד חריג. אולם לדעתנו לא זה הדרך, וטוב שלא הרבה המחבר ללכת בה. בשלושת הפסוקים האלה ניתן לשער שמסורת הניקוד חילקה

הפוחחים מזמורים: ארבעה הנחלקים ברביע מוגרש (בראשי מזמורים מ, מה, ע, פט), שלושה הנחלקים במונח (בראשי מזמורים לה, פג, קח) ושמונה הנחלקים במונח עילוי (בראשי מזמורים לו, מד, מז, מט, סא, סט, פא, פה). רק במקום אחד באה בכל אלה מילה הראויה להפסק, והיא באה בצורת ההקשר דווקא: למנצח על-נגינת לוד (שם סא 1).

9 המחבר דן בקיסרותה של השלשלת גם במאמרו 'הטעמים זקף, סגולתא ושלשלת', מחקרים בלשון, ג-ב (תשמ"ו), עמ' 339-353. בקבוצת התיבות שבהן קמץ בהפסק לעומת פתח בהקשר העמיד שתי צורות הפסק בשלשלת (ויזתמקה, וישקט) ולעומתן שלוש צורות הפסק 62 צורות הקשר בסגולתא, והסיק מכאן שגדול כוח ההפסק של שלשלת מוז של סגולתא פי עשרים ויותר! בספרו (שנדפס שמונה שנים מאוחר יותר) מבחין המחבר בין השעמת מלעיל להטעמת מלרע, מדגיח את נטייתן של המילים המסתיימות ביו"ד לקבל תנועת פתח, ואינו מוציא מן הכלל את המילים האחת, ואמץ כדרך שנהג במאמרו. צא ולמד עד כמה יש להיזהר בהצגת נתונים סטטיסטיים, במיוחד כשהם נסמכים על מילים בודדות.

10 רק בשלושה מקומות ניתן לשקול את ההנחה שבאה תמורה לא סדירה של עולה ויורד: פזר במקום אולא לגרמיה (תה' 11 צח 1) פזר לפני עולה ויורד (שם כה 1) ואולא לגרמיה לפני עולה ויורד (מש' ל 15). את שני הראשונים הזכירו יוסף וברויאר (טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב, עמ' 315).

אותם בדרך שונה ממסורת הטעמים, ומכל מקום מוטב היה להביא את הנתונים במקומם, ולהציע בהערה דרכי פתרון לניקוד החרגי, כדרך שנוהג המחבר בדרך כלל. ראו להוסיף פה גם את הכתוב 'עֲבָדְךָ אֲנִי הַבִּינְנִי וְאֶדְעָה עֲדֹתֶיךָ' (תה' ק"ט 125), שהמחבר דימה לראות במרכא שבראשו עולה ויורד (עמ' 110, הערה 250). במקום אחר הביא המחבר את דברי הרב ברויאר שהשיג על הצעתו שתי השגות הקשורות בחוקי הטעמים: 'שלא מצאנו עולה ויורד שנתרו לשמאלו רק שלוש תיבות [...] ולא מצאנו עולה ויורד בראש הפסוק'.¹¹ צורת ההפסק אֲנִי אינה קשה, שהרי צורה זו באה במקרים רבים כשהתיבה מוטעמת במפסיק חלש, ולעתים אף במשרת (יש' מט' 18; מלאכי א' 6). ואפשר גם שיסוד הצורה הזאת בחלוקה אחרת של הפסוק.

כוח ההפסק של הטעמים

כאמור לעיל, הפרק האחד-עשר והאחרון בספר מוקדש לסיכום סטטיסטי של הנתונים שהובאו בספר כולו. נתוני ההפסק וההקשר באים פה במרוכז בשורת טבלאות, כשהם ממוינים על פי התבניות היקדוקיות שהוגדרו בפרקי הספר; ובטבלה האחרונה סודרו 34 התבניות העיקריות לפי כוחן לצור צורות הפסק. גורם התבנית והשפעתו על שיעור צורות ההפסק הוצג אפוא כראוי. לעומת זאת אין למצוא בספר סיכום סטטיסטי של כוח ההפסק של הטעמים או מסקנות הקשורות בכך. סיכום כזה ערך המחבר במאמר שפרסם בשנת תשנ"ב,¹² ויש להצטער על כך שלא כלל את עיקריו בספרו שיצא לאור שלוש שנים אחר כך. הנתונים המובאים שם מוכיחים שאין חלוקת הטעמים לארבע תנות משפיעה באופן ישיר על כוח ההפסק של הטעמים. למשל שיעור צורות ההפסק של המשנה רביע (8.2 אחוזים) גדול כמעט פי שלושה מזה של המלך טיפחא (3.3 אחוזים);¹³ ושיעורי ההפסק של השלישיים תלישא גדולה (3.9 אחוזים) ופור (3.5 אחוזים) גבוהים מאלה של המשנים פשטא (2.1 אחוזים), זרקא (1.8 אחוזים) ותביר (1.6 אחוזים). מסיק שם בן-דוד: 'כל מפסיק ומפסיק שאינו אחרון עולה בכוחו לצור צורות הפסק על כל מפסיק אחרון'. ועם זאת הוא מודה: 'כללו של דבר: שיטת הכתות שרירה וקיימת'.¹⁴

ועוד שתי מסקנות חשובות הביא בן-דוד במאמרו זה. האחת: 'ראוי לדייק ולומר על כל טעם מפסיק אם ראשון הוא לכתו בגבול הטעם המפסיק החוק ממנו הממונה עליו, אם שני וכו'.¹⁵ ולפיכך למשל גדול כוח ההפסק של זקף ראשון מזה של זקף שני, וגדול כוחה של טיפחא שהיא מלך יחיד בתחום קיסרה מטיפחא הבאה אחר זקף.

- 11 'בן-דוד, 'מפסיקים קיסרים שלא ניכרו בחוצות אמ"ת', ספר היובל לרב מרדכי ברויאר (עורך: מ' בראשור), ירושלים התשנ"ב, עמ' 187.
- 12 בן-דוד (לעיל, הערה 7), עמ' 383-420.
- 13 עניין זה ניכר בהערת שוליים גם בספר שלפנינו (עמ' 106, הערה 227). אולם בעמ' 71 הערה 108 המחבר משווה שני פסוקים ותמה על ההפסק ברביע לעומת ההקשר בטיפחא.
- 14 בן-דוד (לעיל, הערה 7), עמ' 399.
- 15 שם, עמ' 395.

מסקנה שנייה: כוח ההפסק של זקף קטן (25.2 אחוזים) גדול בהרבה משל זקף גדול (5.6 אחוזים), אף על פי שהשני תמורתו של הראשון. וההסבר המתבקש הוא שזקף קטן שולט בדרך כלל על מילים רבות, ואילו זקף גדול שולט על מילה אחת בלבד.¹⁶ ונמצא שגם גורם זה משפיע על כוח ההפסק.

לאור כל זאת מתבקש ניסוח עקרוני מכליל של הזיקה בין טעמי המקרא לצורות ההפסק: יש קשר ניכר בין הטעם שהמילה מוטעמת בו ובין נטייתו לקבל צורת הפסק. אולם אין הקשר קשר ישיר, וגורמים נוספים הקשורים בחלוקת הפסוק משפיעים על כוח ההפסק, כגון מקום החלוקה העיקרית בפסוק, אורך היחידה שהטעם שולט עליה, מקומו של הטעם בשרשרת המפסיקים השווים לו בדרגה.

לסיום הדיון בטעמים נעיר על פרט נוסף. הטעם גרשיים בא רק במילים מלרעיות, שהרי הטעמת מלרע של המילה היא אחד התנאים להמרת הטעם גרש בגרשיים. לפיכך יש חוסר דיוק בהבאת כל המילים שהוטעמו בגרשיים בצורת הקשר מלרעית, תוך ציון שלא נמצאה כנגדם אף צורת הפסק (מלעילית).¹⁷ והלוא מלעיל בגרשיים הוא מן הנמנע!

מחלוקת ניקוד וטעמים

חידוש מעניין עולה מן הספר בעניין הקשר שבין הניקוד לטעמים. בכמה וכמה מקומות מעיר המחבר כי טעמי המקרא אינם עולים בקנה אחד עם ניקודו של הכתוב. לעתים נראה שבעלי הניקוד פירשו את הכתוב באופן שונה מבעלי הטעמים, ולעתים אין פה מחלוקת בפירוש אלא בדרך החלוקה של הפסוק בלבד.

לדוגמה על הפסוק 'כִּפְרֹ עֲלִיו הַכֶּהֶן עַל שִׁגְגָתוֹ אֲשֶׁר־שָׁגַג וְהוּא לֹא־יֵדַע וְנִסְלַח לוֹ' (וי' ה' 18). מעיר המחבר: 'ניקוד הפסק בתביר המשנה: שָׁגַג, אף-על-פי שטיפחא המלך, שהתביר בתחומו, מנוקד ניקוד הקשר: יֵדַע. [...] בעל הטעמים פירש: הכהן יכפר עליו על שגגתו אשר שגג, כיוון שלא ידע השוגג. בעל הניקודים פירש: שגגתו תיסלח לו, כיוון שלא ידע' (עמ' 154, הערה 146). בעוד כעשרה מקומות בספר רומז המחבר למקרים מעין אלה של ניגוד בין ניקודו של פסוק ובין טעמיו.

בעקבות בן-דוד בא יוחנן ברויאר ודן בהרחבה במקרים שונים שיש בהם מחלוקת בין הניקוד לטעמים.¹⁸ ברויאר מחלק את המקרים שמצא לארבעה סוגים: נפרד לעומת נסמך, יידוע, הפסק לעומת הקשר, מילה אחת לעומת שתי מילים; והוא מציין כי בדיונו בצורות ההפסק וההקשר

- 16 שם, עמ' 397-398.
- 17 ראה בעמ' 95, 109, 270, 285. לדוגמה: בעמ' 109 נקבע: 'היחס שווא/קמץ גרש 4:53 ובין צורות ההפסק הובאה המילה הֶלְכוּ. כנגד זה בגרשיים 'לא מצאתי אלא 112 תיבות ובהן שווא של הקשר (כנגד קמץ בהפסק), ובהן המילה הֶלְכוּ.
- 18 'בן-דוד, 'מחלוקת ניקוד וטעמים בחלוקת פסוקים', ספר היובל לרב מרדכי ברויאר (לעיל, הערה 11), עמ' 191-242.

הסתמך על עבודת הדוקטור של בן-דוד (שהיא הבסיס לספר שאנו עוסקים בו).¹⁹ לדבריו לא בכל מקרה ציין בן-דוד במפורש כי בפסוק הגדון נחלקו בעלי הניקוד ובעלי הטעמים, אף על פי שמכלל דבריו עולה שזוהי התופעה. ברואר דן ב-13 פסוקים מטוג ההפסק וההקשר, ומביא בכל מקרה בהרחבה את דעות המתרגמים והמפרשים.²⁰

בעקבות דבריהם של בן-דוד וברואר ניתן להעלות השערה על מחלוקת ניקוד וטעמים בפסוקים נוספים, כגון בפסוקים שבן-דוד מצא בהם תמורת קיסרים, כנוכר לעיל.²¹

כוחו של תחביר

הגורם השלישי שמצאו בן-דוד משפיע על צורות ההקשר הוא התחביר. לא הגדיר המחבר במפורש תחביר מהו. תדיר הוא אומר כי צורת הפסק באה בסופו של דיבור וצורת הקשר באה בתוכו של דיבור. ודוק: סופו של דיבור, ולא דווקא סופו של משפט, שלפעמים רואה המחבר סופו של דיבור גם בסופה של פסוקית או לפני פסוקית מושא.²² דומה כי כוח ההפסק של התחביר הוא מושג יחסי ולא מושג מוחלט.²³

אומר המחבר בסיכום הספר: 'לא התעלמתי מכוחו של תחביר לצור צורות הקשר וצורות הפסק למכביר, אלא לא שמתיו גורם ראשון, לא שתי כול תחת רגליו. קדמוהו התבניות הדקדוקיות וטעמי המקרא' (עמ' 350). אולם בין התבניות הדקדוקיות ובין טעמי המקרא יש בעניין זה הבדל מהותי. התבניות הדקדוקיות קובעות את כוחה של המילה ה'מושפעת' לקבל צורת הפסק. לעומת זאת טעמי המקרא והתחביר²⁴ מבטאים את רמת ההפסק במקום כלשהו בטקסט, הפסק שהיא בבחינת 'משפיע', והוא הנותן במילה כלשהי צורת הפסק. הבחירה העומדת בפני החוקר אם

19 שם, הערה 51.

20 נרשום פה פסוקים שלא הביאם ברואר, ובן-דוד מזכיר בהם – במפורש או ברמז – ניגוד אפשרי בין ניקוד וטעמים: 'שבעים שבעים נחתך על עמך ועל עיר קדשך' וגו' (דנ' ט 24; עמ' 74, הערה 130); 'חלבמו סגרו' (תה' יז 10; עמ' 90); 'כי הנה המלכים נועדו' (שם מח 5; עמ' 90); 'התפרקו ויבשו' (יח' יט 12; עמ' 95, הערה 178); 'ארץ רצשה אף שמים נטפו מפני אלהים' (תה' סח 9; עמ' 112, הערה 253); 'ה' הטוב יכפר בצד' (דה"ב ל 18; עמ' 138); 'את מי נוצץ ויבינה' (יש' מ 14; עמ' 153, הערה 138); 'זאל שרי עם ועם' (אס' ג 12; עמ' 173, הערה 201); 'סמל הקנאה המקרא' (יח' ח 3; עמ' 221, הערה 61, אך עיין בצירופים האחרים המובאים שם); 'זיראה וישוב מכל פשעיו' (יח' יח 28; עמ' 255, הערה 21 – וכאן הכתיב מתאים כנראה לטעמים ומנוגד לניקוד); 'ושלה ופרץ הורח' (בר' מז 12); 'עין רמון ועתר ועשן' (ה' יט 7); 'שד ושבד גדול' (יר' מת 3) ועוד כיצא בהם (עמ' 338).

21 'אל תס לבי לדבר רע' (תה' קמא 4); 'ה' הצילה נפשי משפת שקר' (שם קכ 2); 'ארשי שיאתו ונפץ את עליו' (שם קל 9). ראה עמ' 21–22.

22 לדוגמה 'אם יוכל להלחם אתי והינינו לכם לעבדים' (שמ"א יז 9; עמ' 5); 'זיארם אנך סר מר המות' (שמ"א יז 32; עמ' 7). וראה גם עמ' 145, הערה 77 ועוד.

23 עינינו למשל בהסברו של המחבר לניקוד המילה צקלג (עמ' 148, הערה 97): בפסוק 'ישב דוד בצקלג ימים שנים' (שמ"ב א 1) 'בצקלג' מנוקדת קמץ, שהשם כביכול בסופה של השאלה: 'כמה ימים ישב דוד בצקלג?', סמוך לתשובה, לחידוש: 'ימים שנים'. לא כן 'יהי בבא דוד ואנשיו צקלג ביום השלישי ועמלקי פשטו אל נגב' וגו' (שמ"א ל 1). כאן אין 'צקלג' אלא במשפט הספל, והמספר אין בדבריו והוא בהול לבוא אל המשפט העיקרי: 'ועמלקי פשטו' וגו'. לכן כאן צקלג, למ"ד פתוחה.

24 וכן מקום החלוקה העיקרי בפסוק, הקיסר לפי מיתוחו של המחבר.

'לשים את התחביר' גורם ראשון או גורם שני קשורה אפוא רק לטעמי המקרא. עקרונית ניתן היה להגדיר את רמת ההפסק בהגדרות תחביריות עצמאיות, ולייחד לטעמי המקרא מקום משני; ואילו המחבר בחר לראות את הטעמים כגורם ראשון, ולהזיקק לתחביר כדי לפתור בעיות במסגרת הזאת, כגון כאשר תיבה באה פעמיים בטעם מטעמי המקרא, פעם בצורת הפסק ופעם בצורת הקשר.²⁵

דוגמאות יפות להמחשת כוחו של תחביר הביא המחבר בראש ספרו (עמ' 5–7), ונביא אחת מהן: 'זיישן ויחלם שגית' (בר' מא 5) – 'וישכב ויישן תחת רתם אתר' (מל"א יט 5). שתי המילים מוטעמות בזקף. אך ויישן שבפסוק הראשון דיבור לעצמו. משמאלו דיבור חדש. ויישן שבפסוק השני בתוכו של דיבור. משמאלו משלימו.

הגורמים הנוספים

קודם שבא בן-דוד וערך וסידר ומנה את צורות ההקשר וההפסק לפי תבניותיהן ולפי טעמי המקרא – קשה היה לדעת אם צורת הקשר פלוגית או צורת הפסק פלוגית שאנו מוצאים במקרא היא בבחינת חריג וטעונה הסבר, או שמא יש רבות כמותה בתבניתה ובטעמה. מחקרו רב הדיקף של בן-דוד חושף עשרות רבות של פסוקים שבהם צורות הקשר או הפסק 'חריגות' הטענות הסבר. המחבר נוהג בדרך כלל להציע בהערות השוליים הסברים לפסוקים החריגים, ולא פעם הוא מציע שניים ואף שלושה הסברים אפשריים לחריג אחד. טבעם של דברים שהסברים נקודתיים כאלה הם בבחינת השערות שאינן ודאיות, ולעתים נזהר המחבר והביאם בשם אומרם בלא להביע דעתו עליהם. ובכל זאת יש בהם עניין וראוי למנותם לסוגיהם ולקבץ את כל הפסוקים המתבארים באופן דומה.

עמדנו לעיל על ההסברים על פי כוחו של תחביר, שמנה אותם המחבר בין שלושת הדברים הצרים צורות הפסק במקרא. נסקור עתה את ההסברים הנוספים שהוא מציע בהערותיו. נפתח בהשפעה שהמחבר מכנה תורת ההגה. כוונתו במונח הזה לתופעת ההידמות הגורמת להופעת תנועת הקמץ לפני עיצורים שפתיים במקום שהיינו מצפים לפתח (כגון וַיִּתֵּן לעומת וַיִּחַל, עמ' 153, הערה 143), ולהופעת תנועת פתח לפני האות יו"ד במקום שהיינו מצפים

25 אנו מדברים על בחירה של המחבר, משום שניתן ללכת גם בדרך אחרת, ולבדוק את כוחו של התחביר לעצמו, בלא התייחסות לטעמים כלל. היינו להגדיר במדויק מהו סופו של דיבור או להגדיר רמת שונות של סוף דיבור (כגון: סוף משפט, סוף איבר במשפט מחובר, מילה שלפני פסוקית מושא, מילה שלפני פסוקית לוחא) ולבדוק בכל מקום כזה מהו שיעורן של צורות ההפסק. אפשר היה לבדוק את כוח ההפסק גם באמצעות תיאור חלוקת הפסוק, ובלא התייחסות ישירה לטעמים, כגון שיעור ההפסק במקום החלוקה הראשית בפסוק (קיסרו), שיעור ההפסק במקום החלוקה הראשית של חלקו הראשון של הפסוק, ובהתחשב באורכו של החלק הזה במילים או בהברות. כל אלה דרכים למדוד בהן את מידת ההפסק במקום כלשהו בפסוק נתון, וניתן לשער כי בכל דרך ניתן יהיה להיווכח כי שיעור צורות ההפסק רב יותר ככל שמידת ההפסק רבה יותר. במקרים רבים תיווצר חפיפה בין הדרכים השונות, היינו שמקום סופו של דיבור יהיה מקום החלוקה הראשית, ובמקום זה יבוא טעם מפסיק חזק. ובלשוננו של המחבר: 'ברובם של מקראות נקבצו טעמים ותחביר יחדיו. [...] כשעולים בקנה אחד ניקודים וטעמים ותחביר, יאות, הכל דמי שפיר' (עמ' 6–7).

לקמץ.²⁶ בבחינת היחס המספרי שבין פֶּע לבין פֶּע במקרא (למעט נסמכים ומוקפים) המחבר מוצא כי שיעור צורות ההפסק במילים המסתיימות ביו"ד הוא 24.6 אחוזים, במילים המסתיימות באותיות מ"ם וי"ו או רי"ש – 86.4 אחוזים, ובשאר כל המילים 55.8 אחוזים. הממצאים האלה מובהקים, משום שהם מתבססים על מאות רבות של תיבות.

אולם למרות זאת אין, לדעתנו, מקום למנות את תורת ההגה כגורם רביעי הצר צורות הקשר וצורות הפסק במקרא, כפי שחוכך בדעתו המחבר בפסקת הסיום של ספרו,²⁷ שהרי אין פה גורם הקשור באופן מהותי לעניין הקשר והפסק, אלא גורם מקרי המשפיע על תפוצת קמץ/פתח בלבד.

גורם אחר הוא 'מוספים שהם מימין לגופה של תיבה' – היינו אותיות שימוש, מילה מוקפת או צורת נסמך. המחבר מקדיש לגורם זה פרק שלם בספרו (המחלקה התשיעית), מעמת בו מקרים רבים של צורות הקשר והפסק באותה מילה ובאותו הטעם, ומציע לתלות את ההבדל במוספים שבאו בצורת ההפסק (כגון: מרי-המרי; הגה-עם-הגה עם; הגדה-גדה-בחר הגדה). המחבר מעיד בראש הפרק שלא יובאו בו אלא 'דוגמאות נבחרות', ולא בכל מקום יש בדוגמאות שהובאו כדי לשכנע. בקצה הותיר כאן המחבר למחקר מקיף על כוח השפעתם של הגורמים שמנה.

גורם נוסף, רב עניין, הוא כוח השפעתם של פסוקים זה על זה. תופעה זו ידועה ומוכרת, וקל להבינה במסורת קריאה שהועברה בעל פה מדור לדור. אפשר להסביר בדרך זו הטעמות שגויות בכתבי-יד מדויקים של המקרא וגם פסוקים שהטעמתם חורגת מכללי הטעמים.²⁸ לדוגמה צורת ההפסק 'ארץ רְעֵשָׁה' (תה' סח 9) בטעם אולא לגרמיה שהוא מפסיק חלש בדרגת שלישי, בהשפעת 'ארץ רְעֵשָׁה' שבשירת דבורה, המוטעם במפסיק חזק, זקף.²⁹

גורמים נוספים מזכיר המחבר בשם אומרים, בלא להביע תמיכה בדעתם, ורק פסוקים בודדים במקרא נתלו בהם: בשני פסוקים קובעים גזניוס וקאוטש כי צורת ההפסק בקמץ באה למנוע קאקופוניה.³⁰ מירסקי תולה שתי צורות הפסק בהשפעה ריתמית, ובן-דוד מסתייג מדבריו (עמ' 280 והערה 78). בשני פסוקים מציע המחבר הסבר התלוי בתוכן הכתוב: צורת הקשר הבאה להביע בהילות ומהירות (של האיש המצרי בשמ"א ל 11; עמ' 237, הערה 44) וצורת הפסק הבאה להביע ניגוד (בין הקב"ה ובין מעשה ידיו בתה' קב 27; עמ' 97, הערה 182).

נסיים בגורם שיש בו עניין מיוחד, אף שרק פסוקים ספורים הוזכרו בעניינו. כוונתנו למקרים שבהם צורת הקשר או ההפסק רומזת (אולי) לנוסח שונה הראוי להיות בפסוק, או לגרסה אחרת

26 ראה גם בעמ' 138–139, 166–168, 302.

27 'שלושה דברים צרים צורות הקשר וצורות הפסק במקרא [...] ורביעית, פעמים אף תורת ההגה' (עמ' 350).

28 מ' ברזיאר מציע הסברים רבים בדרך הזאת בספרו טעמי המקרא (לעיל, הערה 10) ובמדרו 'הנוסח ומקורותיו' בראש ספרי התנ"ך במהדורת 'דעת מקרא'.

29 נרשום כאן עוד פסוקים שהוסברו בדרך זו: 'ולשלמה עבדך' (מל"א א 26; עמ' 73, הערה 118); 'עבדך ונבך' (דב' 13; עמ' 77, הערה 141 – השפעת עשרת הדיברות שבספר שמות); 'לְשַׁלַּח אֶת עַמִּי' (שמ"א י 4; עמ' 132, הערה 24); 'זיתנו לו וְיֹאכְלוּ' (שמ"א ל 12; 'יֹאכְלוּ' מלעיל; עמ' 237, הערה 4); 'וְתִקַּל' (מלרע – בר' סו 4; עמ' 254); 'לאגם-מים' (תה' קו 35; עמ' 211, הערה 40); 'אֶכְלֶתָּ' (נחמ"ה 14; עמ' 301, הערה 1 – הסבר שני הפסוקים האחרונים מובא בשם הרב ברזיאר).

30 'ושם שפס את-ישראל' (שמ"א ז 17); 'הִצִּילָה הַיְמִלָּט הָעֵשָׂה אֶלֶּה' (יח' יז 15). ראה עמ' 138.

שהייתה בו. על הפסוק 'אדני ידע כי הילדים רכים והצאן והבקר עלות עלי ודפקום יום אחד וְנָמְתוּ כָּל הַצֹּאן' (בר' לג 13; במקום וְנָמְתוּ) אומר המחבר כי 'אפשר נגמר הפסוק מעיקרא בפועל וְנָמְתוּ. אלא עמדו והוסיפו "כל הצאן" כנגד עין הרע. אף-על-פי-כן שמרו על ההגייה הקדמונה' (עמ' 338 בשם מ' קוטובסקי). מן הראוי להזכיר כאן גם את הפסוק 'בטרם אביאנו אל הארץ אשר נשבעתי' (דב' לא 21). לפי שיטת בן אשר (בעל המסורה הידוע), הפועל שבסוף הפסוק הזה מנוקד בפתח בהפסק, ואפשר שהדבר רומז לגרסה אחרת שהייתה בפסוק.³¹

הספר וסגנונו

חוט דק של לשון ייחודית, צחה, מצועצעת ומחויכת קמעה, משוך על הספר כולו, מתחילתו ועד סופו. לשון זו בולטת במיוחד על רקע הסגנון המקצועי היבש האופייני לספרי הדקדוק. נביא לדוגמה קטע קצר מן המבוא לספר:

קבל עשיו על יעקב אחיו (בר' כו 36): וַיַּעֲקֹבְנִי זֶה פְּעָמִים אֶת-בְּכֹרְתִי לָקָח. אתמהא. [...] והלוא הדעת נותנת חילוף הניקודים: זקף הראשון קמוץ, זקף השני פתוח! עמד רבשקה וקרא בקול גדול יהודית: אִיֶּה אֱלֹהֵי חַמֶּת וְאַרְפָּד אִיֶּה אֱלֹהֵי סְפָרוּיִם הַנֶּע וְעָנָה (מל"ב יח 34). וְאַרְפָּד – סְפָרוּיִם, קמץ ברביע המשנה, פתח בטיפחא המלך! יכול, לא היו שני רשעים הללו, עשיו ורבשקה, בקיאים בסתרי ניקוד וטעמים, תלמוד לומר: אֶת-מִי גוֹעֵץ ... וַיִּלְמְדוּהוּ זֵעַת (יש' מ 14) – ישעיהו הנביא ודאי היה בקי. אף-על-פי-כן [...] קמץ לתיבת פשטא המשנה ופתח לתיבת זקף קטון המלך! (עמ' 10)

חידות רבות בסתרי ניקוד וטעמים באו על פתרונו בספר החשוב הזה, וצלח חפצו של המחבר לשרטט את הגורמים המשפיעים על צורות הקשר וההפסק במקרא. ואף על פי שצורות רבות הוסברו בו בדרך השערה, ופתוחה הדרך ללומדים ולחוקרים להציע להן הסבר אחר, בכל זאת נכתב פה ספר יסוד בתחום זה, שיועיל לכל העוסקים בו בעתיד.

31 אפשר שלא הזכיר המחבר את הדוגמה הזאת (בין הדוגמאות שהביא בעמ' 301) משום שבכ"י ליניגרד, שעליו ביסס את מחקרו, המילה נקודה בקמץ, כדעת בן נפתלי. שניים מחוקרי המסורה שיערו שנוסח בן אשר בפסוק זה משקף מסורת נוסח קדומה, שגרסה בפסוק זה 'אל הארץ אשר נשבעתי לאבותי', בדומה לנוסח השומרונים ולנוסח המשתקף בתרגום השבעים ובתרגום הסורי (ובדומה לפסוק הקודם: 'כי אביאנו אל הארמה אשר נשבעתי לאבותי'). ראה: א' בנדודי, 'על מה נחלקו בן-אשר ובן-נפתלי', תרביץ, כו (תשי"ז), עמ' 406; מ' ברזיאר, 'כבידורן של סוגיות בטעמי המקרא ובניקודו – ג. חילופי הניקוד בין בן-אשר לבן-נפתלי', לשוננו, מד (תשי"ם), עמ' 243–247.